

בכשרות דג הטונא שבקופסאות

הרב צבי שכטר

לפני הרבה שנים יצאה הוראה מאת הגרי"א הענקין ז"ל לאסור אכילת דגים של טונא הנמכרים בקופסאות במדינתנו, ובמאמרו של כב' הגרי"ב שליט"א (שנדפס בהמתכתא) האריך להחזיק בהוראה הנ"ל. ושמעתי אחרים המוסיפים עוד לומר שאין רשות לשום פוסק בזה"ל להורות קולא בזה, מכח הדין דמס' ע"ז (ז). הנשאל לחכם... ואסר, לא ישאל לחכם ויתיר, ועי' ש"ך ל"ו"ד (סי' רמ"ב ס"ק נ"ד), דאפילו התיר (בדעבד) אינו מותר (לדעת הר"ן והריב"ש). ונתבקשתי מכבר זה כמה שנים מאת חברי ותלמידי לחוות דעתי בכתב בנדון זה, וכעת נעתרתי לבקשתם, וזה החלי בס"ד.

א. ענין חכם שאסר

ראשית כל מן הנחוץ להעיר שענין חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר אינו ענין לכאן כלל וכלל, וכמו שהביא הרמ"א ל"ו"ד (סי' רמ"ב סל"א) ע"ש תשובת מהרי"ק (בדפוסים שלנו הוא בס"י קס"ט אות ג'), דכל זה דוקא באותה הוראה עצמה, אבל במעשה אחר, פשיטא שיכול להורות מה שנראה אליו. ועי"ש בפנים במהרי"ק שכתב, אבל בעוכר אחרינו מי הוא שיטעה לומר שלא יוכל להתיר, א"כ, כשיטעה חכם אחד בשקול דעתו, ישאר טעות זה לדורות, כיון שלא יהא שום חכם רשאי להתיר. ועוד שהרי מלאים כל הפוסקים לאלפים ולרבבות שרש"י שהאיר עיני כל ישראל, ועפ"י חכמתו ותורתו העולם עומד, אפילו הכי בהרבה דברים אוסר, ור"ת בן כתו התיר משיקול דעתו, ואם הי' לי פנאי וזמן הייתי כותב לו כמה וכמה, וכן שאר הפוסקים אשר לא יספר מרוב. וחי נפשי כי נלאיתי להאריך באלו השיבושים וכו'. עכ"ל. [ובס' גליוני הש"ס להגרי"י ענגיל פ"ק דע"ז (שם) הביא, שכן הוא גם בתשו' הרדב"ז, כדברי תשובת מהרי"ק.] והנה כל אותם הקופסאות שהיו בימי הגאון הג"ל כבר אינם עוד בעולם, ועל קופסאות אחרות אנחנו דנים היום, וזה פשוט וברור.

שנית מן הנחוץ להעיר, שלא אנחנו צעירי הדור העני והיתום הזה באנו לנהוג היתר בזה מדעת עצמנו, חלילה. אלא שכך קבלנו מרבותינו, כי דבר ידוע הוא לכל מקורבי מו"ר הגרי"ס שיחי, שהי' דעתו נוטה בהחלט להקל בזה. וכן שמעתי שהג"ר אהרן קאטלער, ז"ל, הי' סבור שמותר לאכול באמבעל בי טונא. וכמו כן היו עוד כמה מורי הוראה מובהקים שהיו סבורים להקל בזה בטונא פיש שבקופסאות. ע"כ באתי בזה לא לחדש חידושים אלא לסדר ולברר את הנלפע"ד בנדון זה בהבנת דעת מו"ר, שיחי, ובדעת הסוברים כמותו.

ב. סימני דג טהור

כבר התברר עפ"י בדיקה כמה פעמים שקיימים סימני סנפיר וקשקשת בדג הטונא, ושעל כן דינו כדג טהור. ומבואר בתשובות זכרון יהודה (בן הרא"ש) בדגים א"צ מסורה. ועי' מזה תשובת הדיין מפרנקפורט בס' מנחם משיב (סי' ל"א) ובתשו' מנחת יצחק (ח"ג סי' ע"א). ועי' דרכי תשובה ל"ו"ד (סי' פ"ג סק"ד) ע"ש תשו' בית שלמה, דאף דבעופות אשכחן בש"ס שגזרו איסור על עופות טהורים מפני שנמצאים טמאים הדומים להם, מכ"מ בדגים אין להחמיר, ואין לנו להוסיף חומרות לאסור דבר שמפורש בתורה ובדברי חז"ל להיתר וכו'.

והנה בדג הטונא שממין הסקיפ ג'ק, אף שיש לו הרבה קשקשות, אך הן חוגרות את הדג כחגורה באמצע גופו, ונתעוררה השאלה לפני ככ"ה שנים שאולי יש לאסור מכה דברי הרמ"א ל"ו"ד (רס"י פ"ג) ע"ש הרמב"ן, דאין להתיר רק כשהקשקשת עומדת תחת לחייו, או זנבו, או סנפירו, אכן עי"ש רס"י פ"ג בפרמ"ג בשפ"ד, בערוך השלחן ובכף החיים, דחומרת הרמ"א דבעינן שתהא הקשקשת במקום מיוחד, היינו משום דחיישינן שמא נשר ממקום אחר ונדבק בדג זה, והיינו דוקא באין לדג אלא קשקשת אחת, וכלשונו של הרמ"א — דאין להתיר בקשקשת אחת רק כשהיא עומדת תחת לחייו וכו', ומיהו בהרבה קשקשות, אף שאינן במקומות אלו מותר, דלא חיישינן בהרבה שנדבקו בדג זה. ושמעתי שבשעתו אז, הביאו את דג הסקיפ ג'ק לפני מרן הגרי"ד הלוי סאלאווייטשיק, שליט"א, לבדקו והורה בו להיחרא.

וכן נתעוררה עוד שאלה מעניינת בקשר לסימני דג הטונא, שהפועלים הנכרים העובדים בביהח"ד לכישול הדגים אינם בודקים אחר קשקשים, אלא רק בודקים שיהיו הדגים ממין הזה של אלבעקאר, סקיפ ג'ק, ויעללל פין, ויתכן שעפ"י מקרה היו בין השאר דגים ממינים אלו שחסרים להם קשקשים, ויש מקום לטעון ולומר שדג כזה יהיה אסור. אכן עי' תשו' החת"ס ח"ו"ד (סי' ע"ה) שכתב להדיא דלא כן, דכללא כילי חז"ל פ"ק דבכורות שכל היוצא מן הטהור טהור, וא"א בשום אופן שדג טהור הנוול מביצת דג טהור יהיה טמא... אפילו לא יהיה לו שום סימן טהרה, עכ"ל.

ג. אי בעינן בדיקה להתיר הדג

והנה שמעתי אוסרים מטעם דבעינן בדיקת סימנים להתיר. והיות שבבית החרושת שבפורטוריקא אין שמה יהודים הבודקים כל דג ודג בפנ"ע להכיר סימניו, אלא הפועלים הנכרים העובדים שמה הם הם הבודקים, נמצא שחסר כאן המתיר בדביקת סימנים. וכפשוטו נראה דאין זה נכון, דהא קיי"ל (ע"ז לט.) דאין לו עכשיו, ועתיד לגדל לאחר זמן, הר"ז מותר. והרי בכ"ג א"א

כלל לבדוק בסימנים, שהרי ליתנייהו, אלא ודאי מוכח שהסימנים של סנפיר וקשקשת רק נצרכים לקבוע על המין שזה מין דג טהור, וכל שאנו מכירים את המין שרי, אף דאין בודקים את הסימנים.

וכ"ה להדיא בדרכי תשובה (ריש סי' פ"ג) שציין לדברי המנ"ח (למצוה קנ"ד), שאם אכל דג ולא בדק רק בסימן אחד דסנפיר, ולא בדק אחר סימן דקשקשת, אף שנמצא אח"כ שיש לו קשקשת והוא טהור, אפ"ה ביטל העשה בדריקת סימני הדגים, וע"ז הוסיף הרב דרכ"ת, דכל זה הוא רק בדג שאינו ידוע וניכר בטב"ע שהוא ממין דגים טהורים. אבל בדג שהוא ידוע וניכר בטב"ע שהוא ממין הטהורים, לכו"ע א"צ לבדוק הסימנים בכל פעם. וכ"כ עוד הרב דרכ"ת (ברישי סי' עט) ע"ד סי' החינוך (מצוה קנ"ג) שעשה גמור הוא לבדוק בסימני בהמה וחי, ומי שלא למד לידע הסימנים להבחין ולא בדק, אלא שראה בה סימן אחד וסמך עליו ואכל ממנה, אע"פ שמצא אח"כ שהיה אכל, הרי"ז ביטל עשה זה של בדיקת סימנים. וע"ז הוסיף הדרכ"ת וכתב, ופשוט הוא מדברי הפוסקים, דכל זה בבהמה וחייה הבאה לפנינו מחדש, ואינה ניכרת בטב"ע שהוא ממין בהמה וחייה טהורה. אבל בכל בהמה וחייה שהוא ידוע וניכר להדיא בטב"ע שהוא ממין טהורים, א"צ לבדוק הסימנים בכל פעם.

אכן, אף שזה בודאי אמת, שכל שמכירים את מין הדג בטב"ע שא"צ כלל לבדוק בסימניו, מכ"מ, הלא בדגי טונא הנמכרים בקופסאות אין לנו טב"ע כלל וכלל, שהרי הוסרו כל הסימנים יחד עם כל העור, ומנ"ל בכלל שזה הדג הוא ממין הטונא. וכי אפשר לסמוך על בדיקת הפועלים הנכרים העובדים בביהח"ד שבפורטוריקא, והלא עכו"ם אין לו נאמנות כלל בעיני אר"ה.

ד. חזקת אומן לא מרע אומנתיה

ועי' שר"ע יו"ד (סי' פ"ג ס"ז), קרבי דגים אינם נקחים אלא מהמומחה, אא"כ אומר לו הישראל (וכרמ"א — או עכו"ם) המוכרם, אני מלחתים

1. כס' בית שמואל למס' ע"ז (לט). ד"ה ת"ר, הביא מחלוקת הרמב"ם (במרו"ג) והרמב"ן (בפירושו עה"ת) בגדר דין סימני דגים, לדעת הרמב"ם הסימנים מורים על שזה מין דג פלוני, והמין ההוא מין טהור; ואילו לדעת הרמב"ן, לא המין הוא שמותר, אלא שהסימנים הם הם המתירים. וכתשו"ח ח"ס הביא שרב אחד הקשה בזה על הרמב"ן, ובס' בית שמואל הסביר את הקושיא, דמאחר דאפילו אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן נמי שרי, היאך שייך לומר שהסימנים מתירים, הלא כאן שרי אף דליכא סימנים עדיין. ועיי"ש מה שתירץ. ועכ"פ, היאך שלא נתן לדעת הרמב"ן, עדיין נשאר יסודו של הרב דרכ"ת, שא"א כלל לומר שבדיקת הסימנים הוא המתיר, אלא כל שידוע לנו בבירור איזה מין דג הוא זה, ואנו יודעים מכבר שלאותו המין דג ישנם סימני טהרה, סגי בזה להתיר אכילה אותו הדג.

והוצאתים מדג טהור. ועיי"ש בבהגר"א (ס"ק כ"ה) שכתב ע"ד הרמ"א, שכ"כ כל הפוסקים בביצי עוף טהור (דשרי ליקח אף ממומחה עכו"ם), וכמ"ש בס"י פ"ו ס"א, וכגירסת הספרים שלנו (בחולין סג): לוקחים ביצים מן העכו"ם וכו'. ועיי"ש בש"ך (ס"ק כ"ה) דמדברי הרמ"א משמע, דאפילו בקרבי דגים שנימוחו נמי מהני כשאומר העכו"ם אני מלחתים, והוא תמוה מאוד וכו', דודאי אין עדות לעובד כוכבים. ועיי"ש בדרכי תשובה (ס"ק ע"ה) שבאורח מישור השיב ע"ד הש"ך והעלה שדברי הרמ"א הם נכונים בלי פקפוק. ועיי"ש בהערות צבי לצדיק (על גליון הי"ד) שכתב, דברי הרמ"א תמוהים וכו', והיכן מצינו לעכו"ם נאמנות אם לא באומן וכו'.

וכפשוטו נראה, דהיינו ממש נידון דידן שהדייגים הנכרים שעל הספינות הצדים את הטונא פיש בודאי אומנים הם, שהרי מקפידים תמיד לתפוס דוקא את הטונא, מפני שהבעלים של ביהח"ר לא יקנו מהם שאר דגים, והקפידא שלהם איננה מצד חשבונות הלכתיים, אלא מצד חשבונות מסחריים של העסק שלהם, שיש להם כבר סדר מיוחד של נקיון הדגים ובישולם, ואף שמבשלים ג' סוגים ממין דג הטונא, דהיינו — אלבעקאר, סקיפ ג'ק, ויעללא פינ, מכ"מ אין יכולים לבשל שלשתם ביחד, שכל אחד מהם טעון זמן בישול שונה מחברו, ועל כן מקפידים מאוד פועלי ביהח"ר בשני דברים: א) שלא יהיו שמה שום דגים אחרים; וב) שיהיו כל ג' הסוגים האלו נפרדים זמ"ז בשעת בישול. ואפילו באותו המין גופא של אלבעקאר, לא יכניסו דגים שמראיהם שונה ממראה הרגיל של שאר הדגים מטעמים מסחריים, ככדי שיהא להם "קוואליטי קונטרול", וממילא נראה פשוט, דאף דאין נאמנות לעכו"ם באיסורים אפילו במסל"ת, מכ"מ סמכינן אפועלים הנכרים לא בתורת עדות ונאמנות, אלא בתורת רובא דליתא קמן. דחזקה על אומן דלא מרע אומנתיה, שכן תמיד מקפידים הדייגים להשתמש ברשתות העשויות במיוחד לתפוס מיני דגים אלו בפרטות, ובודקים את הדגים בשעת תפיסתם, כי כל מה שלא יוכלו למכור לביהח"ר יורקו בחזרה לאוקיינוס, כדי שיהי' יותר מקום בספינה להעמיד עוד דגים מן המין שכן יוכלו למכור, ואז בודקים הדייגים עוה"פ כשמגיעים ליבשה — קודם שמוכרים את שלהם, והקונים בודקים קודם שיקנו — לידע בבירור שזה המין הפרטי הנצרך למסחר שלהם, ובודקים עוה"פ כעבודת ביהח"ר, ולאחר שכבר נתבשרו הדגים ונמצאים כבר בקופסאות הסגורות, בודקים אנשי ביהח"ר עוה"פ בפתיחת קופסא יחידה פה ושם לראות אם באמת הוסר כל העור עם הקשקשים מן הדג או לא, ופשיטא שבודקים אז ג"כ לידע בבירור שהדג הנמכר הוא באמת דג הטונא ולא אחר. וזה ממש בחינת "חילק אומן" שזכר בגמ' [ויכתבאר להלן באות ח"ת]. ואין רוב זה מטעם מירתת שמפחדים

לשקר מפני קנסות הממשלה,² שנוכל לטעון ולומר דאולי הריוח שירווחו בשקרא עולה פיי-כמה על הקנסות שישלמו כשיתפסום הממשלה, אלא הענין דלא מרע אומנתיה כאן הוא מטעמים מסחריים שלהם.

ועיין במאמרו של כב' הגרי"ב שליט"א (בהמתכתא) שטען נגד דברי החלקת יעקב שכתב, שהאומנים מקפידים מאד להסיר כל הטמאים משום דמקלקלי לטהורים, האם בדק או נסה שהאמת כן הוא וכו', ובפשוטו נראה דודאי כן הוא האמת — שכן מקפידים על כך במאוד מאוד, כאשר שמענו מכל אלו שנסעו לכתי-חרושת האלו וזה פשוט וברור.³

ה. בשיטת הריב"ש דלא מהני רוב מדאורייתא לקבוע מין טהור

ועיי"ש עוד בהמתכתא שכתב, אולם האמת יורה דרכו שעדיין יש להסתפק לאחד מני אלף או יותר שיתערב בכאן מין טמא וכו', ובפשוטו נראה לומר בזה דאף דאיה"נ שקיימת אפשרות רחוקה מאוד של אחד מני אלף שהתערב בכאן דג טמא, שאולי לא תפסו את טעותם ולא זרקוהו בחזרה לאוקיינוס, ולמרות כל הבדיקות שבודקים וחוזרים ובודקים מהטעמים המסחריים שלהם, אולי עפ"י טעות יצא שנשאר איזה דג טמא בכמה קופסאות, מכ"מ נראה דבכגון זה י"ל דאזלינן בתר רובא. ואף דהריב"ש (בתשו' קצ"ב) כתב דמכיון שהתורה ציותה לבדוק בסימנים... על כרחו יש לנו לחוש לכל אחד ואחד מהם, ואפילו הוא מיעוטא וכו'. כלומר, דכאן הוי יוצא מן הכלל, ולא אזלינן בתר רובא, מכ"מ נראה פשוט דבספק רחוק כזה של אחד מני אלף, אף להריב"ש אין לאסור:

2. עי' תשו' הרמ"א (סי' נ"ד) שהביא רוב כזה מתשו' הרשב"א, דהשתא בזה"ז אין חוששין שיחליקו הנכרים גבינותיהם בשומן חזיר, מאחר שעונשין עליו למי שאוכל אותו בימי עינוייהו.

3. ומה מאוד תמוהים דברי הגאון מהרע"י ביביע אומר (ח"ה חיו"ד סי' ט') שהסכים לדעת הפוסקים לסמוך אחזקת אומן לא מרע אומנתיה לברר שהשמן הוא טהור ושאינו בו תערובת משמן טמא (באות ד'), ולא רצה לסמוך אהך חזקה גופא בנוגע לזיהוי מין הדג (באות ג'), דמאי שנא האי מהאי, הלא בגמ' מבואר להדיא דסמכינן אחזקת אומן ל"מ אומנתיה בנוגע לזיהוי מין הדג כאשר הביא הגרי"ב במאמרו — ממס' ע"ז (לד'): דחילק אומן מוחו. וכבר שמענו מכל המשגיחים, דכשבודקים בכתי החרושת לזהות את הדגים, עוד לא קרה אף פעם שימצאו איזה מין דג אחר שמה; לא מיבעי שלא מצאו שום דג טמא, אלא אף סוג אחר של טונא לא מצאו — חוץ מסוג זה של אלבעקור, או מה שצריך להיות כאותו הזמן, והר"ז שדברי דומה לחילק אומן, דסמכינן אחזקת אומן דלא מרע אומנתיה. ומסתמא בהכרח צ"ל שדברי הגאון הראל"צ קאי היכא דליכא חזקת אומנות — מטעמים מסחריים שלהם — להקפיד בדוקא על כך שיהא דוקא מזה הסוג שמה המין במיוחד. אבל כדאיכא קפידא אף על זה, אין מקום לבעל-הדין לחלוק בזה כלל, ונאלצנו דבר בדוק ומנוסה הוא מכמה שנים של בדיקות המשגיחים שזאת היא המציאות.

ו. חמשה סוגי רוב

דהנה מתבאר מן הגמ', דה' סוגי רובא יש: א. רוב גרוע (כמו למשל כשיש רוב של נ"א אחוז בלבד), דאמרינן ב' דרובא וחזקה, לאו רובא עדיף, אלא שקולים הם [תוס' ע"ז (מא:)] ד"ה ואין ספק], דטעמא דרובא וחזקה רובא עדיף הוא משום דרוב הוי מברר, וחזקה רק הוי דין הנהגה, היכא דאין לנו בירור על המציאות, ובמקום רוב — המברר את המציאות, לא נאמר דין הנהגה. אכן היינו דוקא ברוב בריא, אך ברוב גרוע (כנ"א אחוז), אף הרוב אינו אלא דין הנהגה, וא"כ, שאין לפנינו בירור המציאות כלל, אוקי דין הנהגה דחזקה בהדי דין הנהגה דרובא ונימא דשקולים הם; ב. רוב בריא, דשפיר חשיב כבירור, ושפיר נהיג ביה כללא דרובא וחזקה רובא עדיף, אלא שעומד עכ"פ כנגדו מיעוט המצוי, (כמו למשל — אם יש שבעים או שמונים אחוז לצד אחד.) [ועי' עוד תוס' קידושין (פ.) ד"ה סמוך מיעוטא לחזקה]; ג. ולמעלה מזה יש רוב יותר בריא, שהמיעוט שכנגדו אינו אלא מיעוט שאינו מצוי (כמו למשל רוב של תשעים אחוז), וההבדל לדינא שבין סוג רוב זה השלישי לסוג רוב השני נמצא בחי' הרמב"ן ובמלחמות פ"ק דחולין, והובא לדינא בשו"ע יו"ד, דהיכא דאפשר למברר בדקין, ולא סמכינן ארובא — ברוב שמסוג השני. אכן ברוב שמסוג השלישי, אפילו לכתחילה א"צ לבדוק. ואף דנ"מ זה ליתיה אלא מדרבנן, כמבואר להדיא במלחמות שם, מ"מ נפ"מ בדאורייתא נמי איכא בין הני ב' סוגי רובא לענין שלוחי מצוה אינם ניוזקין, דהיכא דשכיח היזקא ליתיה להאי כללא (פסחים ח:), ומסתמא גדר ענין זה דשכיח היזקא היינו — היכא דאיכא מיעוט המצוי. ד. ולמעלה מזה נמצא בגמ' (ריש גיטין), דאף דר"מ חייש למיעוטא, אפילו במיעוט שאינו מצוי, מכ"מ במיעוטא דמיעוטא (כמו למשל ברוב של צ"ט אחוז), אזי אף ר"מ יודה דלא חיישינן למיעוטא. ואף דלא קיי"ל כר"מ בהא דחייש למיעוטא (עתוס' חולין יא:)] ד"ה לר"מ דחייש למיעוטא, מכ"מ נפק"מ בזה לדינא לענין להוציא ממון עפ"י רובא, דאף דפסקינן כשמואל (ר"פ המוכר פירות) דאין הולכין בממון אחר הרוב, מכ"מ כבר ייסד הגרעק"א (בתשו' תניינא סי' ק"ג אות ט"ו) דברוב הבריא כ"כ שאינו עומד כנגדו אלא מיעוטא דמיעוטא, כמו דבכה"ג מודה ר"מ דל"ח למיעוטא, ה"נ אית לן למימר לדינא דשפיר הולכין בממון אחה"ר, דטעמא דמילתא דאין הולכין בממון אחה"ר הוא משום דאמרינן סמוך מיעוטא לחזקה (עיי"ש בתשו' הנ"ל אות ה' מזה), ובכה"ג לא שייכא הך סברא.⁴ ה.

4. בכ"מ (ז.) ישראל שיש לו עשרה ספק פט"ח בחוך ביתו, מפריש עליהן עשרה שיין, ומעשרן והן שלו, ועיי"ש בתוס' ד"ה מפריש, תימא, דבפ"ק דבכורות אמרינן דשה אחד פוטר כמה פט"ח, ומה צריך עשרה שיין. ושמעתי בזה מכב' הגר"א קידורני (מכור-פראק) שיחי, שאם יפדה כל פעם באותו השה גופא בזה אחר זה, ימצא שאחר הפדין הראשון יהי' ספק

ולמעלה מזה יש רוב יותר בריא, שהמיעוט העומד כנגדו אינו אלא אחד מני אלף, שייסד החת"ס בתשו' (חיו"ד סי' של"ח, הו"ד בפ"ת ליו"ד שני"ז סק"א), דאף דבעלמא קיי"ל (ספ"א דכתובות) דלא הלכו בפיקו"נ אחה"ר, וצריכים לחוש אפילו למיעוטא דמיעוטא, מכ"מ בספק של אחד מני אלף, דאין בני אדם נורמליים חוששים מסכנה כזו כל עיקר, ככה"ג ודאי אמרינן דשומר פתאים ד', ולא מיקרי כלל ספק סכנה לדחות לשום איסור⁵.

ומעתה נראה פשוט שבספק של אחד מני אלף, דלא מיקרי ספק כלל אפילו לגבי ספק סכנה, דפשיטא דאין בזה משום ביטול העשה דבדיקת סימנים אם סומכים על רוב שכזה. ועי' בפנים בתשו' הריב"ש גופא שכתב כן להדיא, דכיון שהתורה צותה לבדוק בסימנים שלא יהיה מכ"ד עופות הטמאים... על כרחנו יש לנו לחוש לכל אחד מהם, ואפילו הוא מיעוטא, וזולתי לפרס ועזניה בישוב שאינן נמצאים שם כלל, כמש"כ הר"ם ז"ל, שאינן נמצאין אלא במדברות ואיי הים הרחוקים עד מאוד שהן סוף היישוב, אבל כשאפשר להמצא חוששין למיעוט כדאמרינן גבי בהמה... וכלבד שיכיר ערוך, ואע"פ שהערוך מיעוטא דמיעוטא לגבי שאר בהמות טהורות וכו'.

ז. הבנה מחודשת בדעת הריב"ש

ועי' תשו' הר צבי (חיו"ד סי' ע"ד) בקשר לדברי הריב"ש הנ"ל שכתב להקל בנדון שלו מכמה טעמים, וכ' סברותיו הראשונות שייכן אף לנד"ד: א. דהיכא דלא שכיח המין הטמא כלל וכלל, אף הריב"ש עצמו מודה, כמש"כ בפרס ועזניה, [וכדברינו באות הקודמת]. וב' שכונת הריב"ש דל"א בזה בתר רובא הוא שמכיון שאמרה תורה והבדלתם, שמצוה לבדוק, לכן, כל שיש איזה אפשרות לבדוק, יש חיוב לבדוק ולהבדיל ולא לסמוך בזה על הרוב, (וכן מטין דברי הריב"ש בסימן קצ"א), אבל במקום שכבר אזלא כל אפשרות שהיא

השקול של חמשים אחוז שהשה הזה אינו שלו; ולאחר הפד"ה השני"ה"י רק 25 אחוז; ולאחר הפד"ה השלישית יהי רק 12.5 אחוז; לאחר הפד"ה הרביעית — 6.25; החמישית — 3.125; הששית — 1.5625; הז' — 0.78125; הח' — 0.390625; וכו', ונמצא שלאחר עשר פדיות יהי רוב כ"כ חזק המורה שזה השה צריך ליתנו לכהן, דבכה"ג לא נוכל עוד לומר דאין הולכין בממון אחה"ר, וכיסודו של הגרעק"א הנ"ל, ודפח"ח.

5. ודברי החת"ס הנ"ל הם בניגוד לתשו' מהר"ם שיק (חיו"ד סי' רמ"ד) לענין הצורך למציעה אף בזה"ז, שכתב, שאפילו יאמרו הרופאים שאפילו אחד מני אלף אלפים רובי רבבות לא יבוא לידי סכנה ע"י חסרון מציעה... ואם יבוא לאחד מאלפי אלפים וכו' תינוקות סכנה, כבר מותר לחלל שבת עבורו. והסכמת רוב הפוסקים בנדון זה כדעת החת"ס, ואכ"מ.

לבדוק הולכים גם בזה אחה"ר. וגם סברתו זאת השניה של הגרצפ"פ נמי שייכא בני"ד, שהרי כשהקופסאות באות לפנינו, כבר לא קיימת האפשרות לבדוק כעת, וממילא ליחא למצות והבדלתם.

ח. איסור "חילק" ושיטת רש"י בדין זה

אכן לכאורה עדיין יש לאסור מכח המשנה דע"ז (לה:), ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורים... והחילק. ופירשו בגמ' (לט.) מפני מה אסורה, מפני שערכונה עולה עמה, ופרש"י (על המשנה לה:), הו"ד בהמתיכתא הנ"ל) שדגים טמאים הדומים לה עולים עמה, הלכך ל"ש טרופה ל"ש אינה טרופה איכא למיחש לאחד מאלף ביניהם וכו'. הרי להדיא, דאף שהסברנו בדעת הריב"ש דליכא איסורא דאורייתא (מכח העשה דבדיקת סימנים) בספק של אחד מני אלף, מכ"מ, איסורא דרבנן עכ"פ שפיר איכא.

ונראה דגם זה ליחא. חדא, דהמעין בלשון שאר הראשונים והפוסקים יראה שאף שפירשו כולם כרש"י בהבנת ענין זה דחילק, לשון זה ד"אחד מני אלף" לא נמצא בשום אחד מהם — לרבנות פרש"י שעל הרי"ף — חוץ מבס' אור"ז (סי' קצ"ו). ובפשוטו משמע דס"ל לרוב הראשונים דלא כרש"י בזה, ובספק של אחד מני אלף — אפילו איסורא דרבנן ליכא.

ועוד, והוא העיקר, דעי' רש"ש לסוכה (יח.) שמתחילה רצה לאסור את הדג הטהור הנקרא בלע"ז שטינקעס, וז"ל, וכמדומה שנאמר לי שגם בהם דרך להתערב דגים קטנים טמאים ואינם ניכרים... והעולם נוהג בהם היתר, ואין פוצה פה, וד' הטוב יכפר. [אלא שלבסוף סיים להתיר]. וי"ל דרש"י בע"ז פירש צחנתא חילק וכו'. [ואין לה סנפיר וקשקשת, ועתיד לגדל לאחר זמן סנפיר וקשקשת, וקיי"ל דמותרת, ואמר בגמ' מפני מה אסורה, מפני שערכונה עולה עמה, דגים טמאים הדומים לה... ולא מינכרי]. וע"כ לא אסרוהו אלא בעוד שלא צמחו בו הקשקשים, דאז אין ניכר בינו לבין הטמאים, אבל לאחר שצמחו בו הקשקשים, ניכר היטב על ידיהם, וכ"כ הש"ך ביו"ד סי' קי"ד ס"ק ט"ז [וזה"ל שמה, מיני דגים קטנים, שאין להם קשקשת, ועתידים לגדל לאחר זמן, וקיי"ל דמותר, רש"י, וכן פי' הרמב"ם בפ"ה המשנה והברטנורא, ולפי"ז משמע דשאר דגים קטנים שיש להם קשקשת מותרים, שהרי יכול להבחין ביניהם ובין הטמאים. עכ"ל. וכ"ה להדיא בכל הראשונים שביארו ענין זה דחילק, דמיירי דוקא באין לו קשקשת, ועתיד לגדל לאחר זמן. וכדברי הש"ך כתב גם בס' כף החיים ליו"ד שמה. ועיי"ש עוד לשון הרמב"ם בפיהמ"ש, ואסרנוהו לפי שהוא עולה מן הים עם מין אחר טמא שמתחלף בו מאוד עד שלא יכירוהו אלא

ובתש"ו יביע אומר (ח"ה חיו"ד סי' ט') כתב להחזיר מטעם השני לבדו, דבישול ע"י קיטור לא נאסר בכלל הגזירה, בלי צירוף הטעם הראשון. אלא שכתב שמה, דהיינו דוקא בסרדינים, שהוגד לו מפי מגידי אמת הבקיאים בעשיית הסרדינים שחלהיך בישראלם כך הוא, שקודם שמבשלים אותם בקופסאות מעשנים אותם בקיטור, וע"י כך מתבשלים מעט עד שראויים לאכילה, ולפיכך אין בהם משום גזרת שלקות, שכבר היו ראויים לאכילה ע"י הקיטור קודם הבישול (שבקופסאות),⁶ אבל בדג הטונא שמבשלים אותם ברותחים מבלי שיקדימו לעשנם כלל, כאשר הוגד לנו מפי מגידי אמת, אין להתירם.

וע"י בס' בית אבי (ח"ג סי' קט"ו) שכתב שהפרוצס הולך ככה, שלאחר שמנקים את הדג... מכניסים אותו לתא של קיטור יבש עד שנעשה ראוי לאכילה,⁷ ואח"כ, כאשר ממלאים את הקופסאות... מכניסים אותם עוה"פ לתוך תאי קיטור לת... וזהו מטעם חוק הממשלה, כדי להשמיד ולהרוג את

6. וע"י שבט הלוי (ח"ו סי' ק"ח אות וא"ו) שכיום נשתנה אופן בישול הסרדינים, ואינם נמלחים לפני עשייתן, ושמן אותם בקופסאות כרול תוך שמן, ואחרי שנגרו כבר הם מתבשלים בכח זיעה... שע"י הזיעה השמן מתבשל מהר, והם מתבשלים ע"י בישול בשמן, ולפי שורת ההלכה יש בהם משום בשול עכו"ם [והשוה מש"כ מזה בהערה הבאה]... והמקילים בזה טומכים עצמם על יסוד המבואר בקצת ספרים, שאין מעשה ביהח"ר שעושים בו רבנות לרבים בכלל גזרת חתנות, ומפה קדוש החזו"א זצ"ל שמעתי להחמיר בזה, עכ"ד.

ובאמת כתעשיית הכנת-המזון חלים שינויים יומיומיים באופני הבישול, ובמקורות המרכיבים, ובכל אופני תהליכי הכנת המזון, ועל הרבנים הממונים על הכשרות להשיג בעינא פקיא בעניינים אלה, ולדון מתדוש תמיד על כל פרט ופרט במיוחד הנוגע לכשרות המאכלים.

7. ההנחה היא, שאילו לא היו הדגים ראויים לאכילה כקיטור הראשון, היו נאסרים ע"י הבישול שע"י הקיטור השני, כי הקיטור מתמם את הרוטב שבתוך הקופסאות, והדג המתבשל ברוטב נאסר כדין הרגיל של בישול עכו"ם, למרות מה שהרוטב התחמם ע"י הקיטור, [והשוה בהערה הקודמת מה שהבאנו מהגאון בעל שבט הלוי, שיח"י]. ויש מחכמי הדור שנוטים להקל גם בזה, ודבריהם בזה צ"ע.

ועוד הניח הגרי"א, שיח"י, שדוקא בישול בקיטור יבש אין בו משום בישול עכו"ם, דהיינו מעושן ממש, אבל בבישול בקיטור לח ס"ל שדינו כבישול ממש, [ודל"א כסברת הרב יביע אומר והדיעות שכתב"ת הג"ל], ואשר על כן לא רמו הגרי"א לתשובתו לדברי הדרכ"ת. ולזה נתכוון במש"כ בסיום אותה החשובה, שתיאור הפרוצס הנ"ל שמע מרב אחד העוסק בהשגחות, אבל המכשירים של "הדגים" אומרים אחרת. כלומר, שהם אומרים שהדגים מתבשלים מתחילה ע"י קיטור לח, אשר לפי דעת הגאון בעל בית אבי אין להקל בזה. אבל לדינא תפסינו כדברי הרב מנח"י והרב יביע אומר להקל אף בזה, או בצירוף סברת האומרים דשאני בישול בביח"ר, או בלי צירוף אותה הסברא, וכמו שהבאנו דבריהם בפנים.

אחרים מבני אדם]. אולם בדיקה מיהא בעיא. ודע דקשיא לי, מאי איריא דחשיב במשנה החילק בין דברים של נכרים, דאפילו דישראל נמי אסור, וי"ל. עכ"ל הרש"ש [עם ההוספות שלי בסוגריים]. ונראה דה"נ דכוותה בנד"ד, שהרי כשצדים דגי הטונא הם דגים גדולים, וניכרים בהם היטב הקשקשים, וממילא אין בזה משום איסורא דחילק, לפי דברי הש"ך, ועפ"י דברי כל הראשונים. וכ"ה בתש"ו מנחם משיב (הנ"ל), דטונא שאנו אוכלים גדולים הם מאוד, ואינו ענין כלל לחילק שהם קטנים שעדיין לא גדלו קשקשיהם אשר ע"כ א"א להבחין ביניהם.

ועוד בה שלישייה, דאף בחילק גופא, האומנים הבקיאים כן יכולים להבדיל בין הטהורים לטמאים, ומבואר בגמ' להדיא (לד':) דחילק אומן שרי, שהרי הטמאים מקלקים לטהורים, וה"נ דכוותה ממש דומה בדומה, שמטעמים מסחריים שלהם הם בודקים וחוזרים ובודקים כמה פעמים בכדי שיבשלו בביהח"ר שלהם דוקא מינים אלו של טונא פיש, ומקפידים לבשולם בנפרד וכו', וכמו שהארכנו מכבר [באות ד'].

ועוד, דבפיהמ"ש (הנ"ל) משמע להדיא (וכ"ה בפשטות משמעות המחבר בהביאו דין זה ביו"ד קי"ד ס"י), שהמדובר הוא שבודאות עולים דגים קטנים טמאים עם הסולחנית, ואיכא ודאי תערובת, ובכה"ג ס"ל לרש"י, דמדרבנן אסרו את כל התערובת אף דאיכא אלף היתר כנגד החד איסור, וכדקיי"ל לדינא דבריה לא בטלה אפילו באלף (ע"י ביאור הגר"א ליו"ד סי' ק' סק"ה), ולפ"ז נוחא טובא מ"ט לא הזכירו שאר הראשונים דחומרא דחילק שייכא אפילו בספק של אחד מני אלף (אשר הערנו ע"ז לעיל), דלפי"ד הדבר פשוט, דאין זו חומרא מחודשת בחילק, אלא מכח הדין המקובל דבריה לא בטלה אפילו באלף — היכא דאיכא איסורא ואיכא ודאי תערובת. וכ"ה להדיא בלבוש לסי' פ"ג ולסי' קי"ד. אך בנד"ד, שבכל יום ויום מבשלים בביהח"ר כמה אלפים דגים, וליכא כלל ודאות של תערובת דג טמא ביניהם בביהח"ר, כי אדרבא, הדייגים והקונים והפועלים מקפידים מאוד לברר בדוקא האלבעקור שממראה השוה, וכאמור, אין זה בכלל איסורא דחילק כל עיקר.

ט. בעיית בישול עכו"ם

והנה בישול דגי הטונא הרי נעשה הוא בביהח"ר ע"י פועלים נכרים, ועפ"י פשוטו ה"י לנו לאסור מגזירת שלקות. וע"י מנחת יצחק (ח"ג סי' כ"ז אות וא"ו), שכתב להקל, בנתבשל בביהח"ר ואין מכירים בכלל את מי שבישלו, וגם שמתבשל ע"י קיטור, ויש מגדולי האחרונים הסוברים (הו"ד בדרכ"ת) שקיטור דינו כעישון, [שלא גזרו במעושן משום בשול עכו"ם], והני תרתי סברות חזו לאיצטרופי אהדי להקל בזה. [וכפל דבריו אלה עוד שם בח"ג סוף סי' ע"ב].

הבקטריות מן הדגים כדי שיוכלו לעמוד זמן רב ולא יתעפשו. ועפ"ז כתב להקל מבלי לצרף הסכרא הראשונה דכבישול בביהח"ד אין הקונה מכיר כלל את הנכרי שעשה את הבישול, אלא מכח הסכרא השני' לכה, דקיטור דינו כמעושן, והכל ממש כדברי הרב יביע אומר במש"כ לענין הסרדינים, אלא שכנראה שהשתנה תהליך הבישול ממקום למקום, ודג הטונא הנמכר פה באמריקא אופן בישולו הוא שהוא כבר ראוי לאכילה אחרי הקיטור הראשון. וכן שמעתי גם אני מאחד המשגיחים, שלאחר הקיטור הראשון, כבר ראויים כל הדגים לאכילה בטוב טעם, ועל זה אנו סומכים להקל בנוגע לאיסור זה, "כאשר נהגו כמה צדיקים וגאונים באירופא לענין הסרדינים, ומעשה רב להיתרא". [עיי"ש הלשון ביביע אומר אות ג', ובמנחת יצחק ח"ד סי' פ"א].⁸

8. ועגמ' שבת (נא). דאף דקיי"ל דכל שהוא נאכל כמות שהוא חי אין בו משום כשול נכרים, מכ"מ אדם חשוב שאני. ועי' בתשובת שכט הלוי הנ"ל (אות ג') שכתב בזה, שהב"ח תמה שהשו"ע השמיטו, ובמנחת יעקב נדחק מאוד בטעמו ליישב דבזה"ז לא שייך להחמיר בזה, וקצת אחרונים נמשכים אחריו. איברא כבר כתב הש"ך סי' קנ"ב שכלל זה הלכה היא בין בבישול גויים בין בשאר אי' שבתורה, וכ"כ בפשיטות בשו"ת דברי יוסף... וכן הלכה, ומש"כ בערוך השלחן להקל עפ"י המג"א סי' רנ"ז... החוסי' שכתב שם דעתו להחמיר, עכ"ד.

אך לפעמים לא שייך לומר דאדם חשוב שאני, כי אף בניהוג חומרות שלפנים משורת הדין ג"כ צריכים מסורה לידע איזו חומרא יש לה משמעות, ושפיר' מיקריא מדת חסידות, ואיזו חומרא אין בה ממש, וכדברי החת"ס בתשובתו (חאו"ח סוף סי' ט"ז) שלמד מרבו החסיד שבכהונה היאך להנהיג הנהגות חדשות של חומרא, ולפעמים ככגון נידון דידן שייך לומר על הנהגים חומרא בחורת מדת חסידות שכל המחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהים, וכדברי תשו' הרמ"א ודברי הערוך השלחן שהביא בתשו' יביע אומר (הנ"ל אות ד') בקשר לבעיית תערובת שמן טמא שבסרדינים.

ובמדומה לי ששמעתי שכשבאו תלמידי הישיבות הליטאיות לא"י נכנסו קבוצה מהם לקבל פני הסבא קדישא, וצ"ל, ולשוחח אתו בדברי תורה, והיה זה בימי הספירה, והניחו מלגלח זקניהם, וניכר הי' על פניהם שבכל שאר ימות השנה כן היו מגלחים את זקניהם, והקפיד עליהם החכם אלפאנדרי ולא רצה לשוחח אתם בדברי תורה, וטען ואמר, שכתוב בשיר השירים הראיני את מראיך השמעיני את קולך, שמקודם צריכים לראות את פניהם — אם מגדלים הם את זקנם או שמגולחים המה, ורק אח"כ — השמעיני את קולך, שייך לשוחח אתם בדברי תורה. (כן שמעתי ממור"ר הגריד"ס, שיחי'). וטען כנגדם, שמקילים בחמורות, ומחמירים בקלות, שבעיית התגלחת בימי הספירה קלה היא כלפי בעיית הגילוח כל השנה כולה. (כן שמעתי מכ"ה הרה"ג מוה"ר שמוען רם, שיחי').

וכמו כן על האדם החשוב הרוצה להחמיר על עצמו, ולנהוג מדת חסידות בנפשו, לידע כמה להחמיר ובמה שלא להחמיר, שלא יהו הנהגותיו כחוכא ואיטולוא מחמת הסתירות שביניהם. וכעין זה שמעתי ע"ש מור"ר הגריד"ס על אדם גדול אחד שהי' מן המחמירים בנדון דג הטונא, והיתה עמדתו ידועה לקולא בעיני הלכה אחרים יותר חמורים, והי' רבנו תמה בזה, היאך שהלה מחמיר כ"כ בקלות, ומיקל כ"כ בחמורות. וד"ל.